

University of Groningen

De invloed van ruimtelijke verandering op operationele strategieën in de vroeg-moderne Nederlandse scheepvaart

Scheltjens, Werner Frans Yvonne

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Scheltjens, W. F. Y. (2009). *De invloed van ruimtelijke verandering op operationele strategieën in de vroeg-moderne Nederlandse scheepvaart: een case-study over de Nederlandse scheepvaart in de Finse Golf en op Archangel, 1703-1740*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

HOOFDSTUK 2: RUSLAND

Al van bij de opening van de handelsroute via Archangel halverwege de zestiende eeuw kregen buitenlandse handelaars uitgebreide privileges van de Russische machthebbers, in eerste instantie de Engelsen, in een later stadium ook de Nederlanders en anderen. Vanaf 1569 kregen de Engelsen van tsaar Ivan Vasil'evič vrije doorgang over zee en over land naar Rusland, met hun goederen. De Engelsen kregen het recht belastingvrij te handelen in Rusland; een recht dat pas door tsaar Aleksej Michajlovič werd afgeschaft⁶⁵. Daarnaast kregen ze ook het recht om via Moskovië naar Perzië te reizen met hun goederen, deze te ruilen en te verhandelen, zonder daarvoor belastingen te moeten betalen. De Engelsen mochten zich ook bezighouden met detailhandel, mochten ijzer (*železo*) winnen en exporteren, mochten wonen waar ze wilden en konden bovendien rekenen op een verregaande juridische voorkeursbehandeling⁶⁶. De Engelsen begrepen dat ze van Ivan Vasil'evič bijzonder veel vrijheden kregen en richtten in London de zogeheten *Muscovy Company* op⁶⁷; een groepering die gedurende de tweede helft van de zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw het beeld van de buitenlandse handel op Archangel mede zou bepalen. Bijna gelijktijdig met de Engelsen wisten ook de Nederlanders zich verregaande privileges te verwerven voor de handel via Archangel. Naast de Engelsen en de Nederlanders waren er uiteraard nog andere Naties die in Archangel actief waren. Hun activiteiten kwamen echter een stuk later op gang en hun invloed bleef gedurende de hele zeventiende eeuw beperkt. De Fransen, die al in 1595 toelating kregen om handel te drijven in Archangel⁶⁸, richtten pas in 1669 hun eigen compagnie op voor de handel met Rusland⁶⁹. Hamburgse kooplui waren vanaf het begin van de zeventiende eeuw actief in de handel op Archangel. Ze maakten daarbij effectief gebruik van hun connecties met Engelse en Nederlandse handelaars en geraakten op die manier in de tweede helft van de zeventiende eeuw ook meer en meer geïntegreerd in de locale, Archangelse handelsgemeenschap⁷⁰. Heel af en toe stuurden Lübeckse handelaars een vracht naar Archangel⁷¹. Bremense kooplui begonnen pas in de jaren 80 van de zeventiende eeuw te participeren in de handel op Archangel, doch dit op een beperkte schaal. De industriële ontwikkeling in het Rusland van de eerste helft van de zeventiende eeuw was beperkt en werd vooral gedragen door buitenlanders.

§ 1 Sobornoe Uloženie

Aan het begin van de zeventiende eeuw bestond het politieke systeem in Rusland uit een log en onoverzichtelijk systeem van gewoontes, juridische tradities, decreten van de tsaar, klerikale regelgeving en administratieve besluitvorming. Het juridische systeem was rudimentair. De macht van de tsaar en van de staat werd op geen enkel moment beperkt⁷². De gebrekkige regulering bracht vanzelfsprekend willekeur en daaruit voortkomend ongelijkheid met zich mee. Tegenover het recht van de *Muscovy Company* om overal in Rusland tolvrije groothan-

⁶⁵ Čulkov, *Istoričeskoe opisanie rossijskoj kommercii*, tom I, kn. 1, p. 208; pp. 224-225; 228-230.

⁶⁶ Ibidem, tom I, kn. 1, pp. 209-210; J.T. Kotilaine, *Russia's foreign trade*, pp. 93-123.

⁶⁷ Čulkov, *Istoričeskoe opisanie rossijskoj kommercii*, tom I, kn. 1, pp. 210-214.

⁶⁸ Ibidem, tom I, kn. 1, pp. 230-231.

⁶⁹ Ibidem, tom I, kn. 1, p. 215.

⁷⁰ Kotilaine, *Russia's foreign trade*, pp. 130-133.

⁷¹ Ibidem, pp. 129-130.

⁷² Gordon B. Smith, *Reforming the Russian Legal System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, pp. 5-6.

del te drijven, stonden de individuele handelsvergunningen (*žalovannye gramoty*) die de tsaar in enkele gevallen ook aan verdienstelijke buitenlandse handelaars uitreikte⁷³. Verder bestond er in Moskovië een onderscheid tussen buitenlandse handelaars (*torgovye inozemcy*) en Moskouse buitenlanders (*Moskovskie inozemcy*), een categorie die in 1599 door Boris Godunov werd gecreëerd, in eerste instantie voor een groep van 13 in Moskovië residerende handelaars afkomstig uit Narva en Dorpat. De Moskouse buitenlanders hadden wat hun rechten en plichten betreft een positie tussen die van buitenlanders en Russen. Ze konden zich beroepen op speciale handelsprivileges, maar werden daarnaast geacht (zonder compensatie) economische en politieke diensten te verlenen aan de Russische overheid⁷⁴.

Tsaar Aleksej Michajlovič, die begreep dat het systeem aan hervorming toe was en die bovendien steeds meer onder druk werd gezet door zijn eigen onderdanen om de handelsrechten van buitenlandse handelaars te beperken⁷⁵, gaf daarom opdracht om een nieuwe compilatie van wetten uit te werken⁷⁶. Het resultaat was de zogeheten *Sobornoe Uloženie* van 1649, waarin een heel aantal bestaande wetten, decreten, regels en statuten werd bevestigd en nieuwe visies werden geïmplementeerd⁷⁷. De basisgedachte van de *Sobornoe Uloženie* was die van rechtsgelijkheid voor alle individuen en rangen. Rechtsgelijkheid betekent in de *Sobornoe Uloženie* echter niet dat iedereen dezelfde basisrechten heeft, maar wel dat in de codex vastgelegde juridische procedures en straffen, hoewel niet noodzakelijk voor iedereen identiek, op alle onderdanen van toepassing zouden zijn⁷⁸. Deze nuance was vooral in relatie tot de restricties van de rechten van buitenlanders in Rusland van belang.

In de *Sobornoe Uloženie* werden binnen de koopmansstand verschillende groepen onderscheiden⁷⁹. In de tweede helft van de zestiende eeuw kregen verschillende koopmansverenigingen (*sotni*, letterlijk: honderdtallen) vorm en ontstond de titel *gost'* (letterlijk: gast), de

⁷³ Jan Willem Veluwenkamp, *Archangel: Nederlandse ondernemers in Rusland 1550-1785*, Amsterdam: Balans, 2000, p. 44 e.v. Gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw wisten steeds meer buitenlandse handelaars allerlei vergaande voordelen af te dwingen. Voor meer informatie, zie: 'Pamjatniki diplomatičeskich snošenij Moskovskogo gosudarstva s Anglieju. 1581-1604' // *Sb. RIO*. 1883. T. 38. pp. 176-179; A.V. Demkin, *Zapadnoevropejskoe kupečestvo v Rossii v XVII v. Vyp. 1. M.*, 1994, p. 48. Ja.V. Veluwenkamp, 'Kompanija "De Vogelar i Klenk" v gollandsko-russkich kommerčeskich otnošenijach XVII v.' // Ju.N. Bespjatyč, Ja.V. Veluwenkamp, L.D. Popova (red.), *Niderlandy i Severnaja Rossija / The Netherlands and Northern Russia*, Sankt-Peterburg: BLITS, 2003, pp. 37-73. Voor voorbeelden van *žalovannye gramoty*, zie: T.B. Solov'eva, T.A. Lapteva (red.), *Privilegirovannoe kupečestvo Rossii vo vtoroj polovine XVI – pervoj četverti XVIII v. Sbornik dokumentov*. Tom 1. Moskva: ROSSPĖN, 2004, pp. 110-112; 169-170.

⁷⁴ Demkin, *Zapadnoevropejskoe kupečestvo*, I, pp. 32-33; Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 90.

⁷⁵ Zie: Solov'eva, Lapteva, *Privilegirovannoe kupečestvo Rossii*, pp. 157-168: "Čelobitnaja kupcov privilegirovannyh soten i raznych gorodov na inostrannyh kupcov, torgujuščich v Rossii", een klacht uit 1645-1646 tegen de onterechte tolvrijheid die gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw steeds meer buitenlandse handelaars wisten af te dwingen. De klacht werd ondertekend door 173 Russische handelaars.

⁷⁶ Gordon B. Smith, *Reforming the Russian Legal System*, pp. 5-6.

⁷⁷ *Uloženie po kotoromu sud i rosprava vo vsjakich delach v rossijskom gosudarstve proizvodjatsja, sočinennoe i napečatannoe pri vladenii Ego veličestva gosudarja carja i velikogo knjazja Alekseja Michajloviča vseja Rossii samoderžca v leto ot sotvorenija mira 7156*, [Spb]: Imperatorskaja Akademija Nauk, 1737, 248, 42, 41, [3] pp.; K.A. Sofronenko (red.), *Sobornoe uloženie carja Alekseja Michajloviča 1649 goda*, Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo juridičeskoj literatury, 1967, 503 p. (Pamjatniki russkogo prava; 6).

⁷⁸ George G. Weickhardt, 'Due Process and Equal Justice in Muscovite Codes' // *Russian Review*, Vol. 51, No. 4, 1992, pp. 463-480.

⁷⁹ Zie: Solov'eva, Lapteva, *Privilegirovannoe kupečestvo Rossii*. De eerste groep bestond uit vijf verschillende rangen, namelijk: 1) *gosti*, 2) *torgovye gostinoj sotni*, 3) *torgovye sukunnoj sotni*, 4) *torgovye kazennyh i černych slobod* en 5) *posadskie*. De eerste drie rangen van deze groep worden ook wel omschreven als "de geprivilegieerde koopmansstand" (*privilegirovannoe kupečestvo*). Interessant is ook de volgende op basis van de collectie van het Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov (RGADA, Moskou) samengestelde bronnenuitgave: T.B. Solov'eva, D.M. Volodichin, *Sostav privilegirovannogo kupečestva Rossii v pervoj polovine 17 veka (po materialam rospisej gostej, gostinoj i sukunnoj soten)*. Moskva: Mosty, 1996, 96 pp.

hoogste en tegelijk minst voorkomende koopmansrang⁸⁰. *Gosti* kregen hun koopmanstitel als dank voor het succesvolle uitvoeren van financiële, economische en handelsdiensten. Ook een aantal Moskouse buitenlanders werd tot *gost'* benoemd⁸¹. Het was een persoonlijke titel die niet kon worden geërfd⁸². De rangorde en de bijhorende privileges waren nauw verbonden met de posities die de betrokken kooplui bekleedden in allerlei overheidsinstanties. Buitenlandse handelaars die een *žalovannaja gramota* in hun bezit hadden, werden niet aan de beperkingen van de *Sobornoe Uloženie* werden onderworpen⁸³.

§ 2 Nieuw Handelsstatuut

Na het verschijnen van de *Sobornoe Uloženie* volgde in de tweede helft van de zeventiende eeuw nog een aantal andere belangrijke wetten en bepalingen met betrekking tot de handel en de buitenlandse politiek van Rusland. Deze kwamen er voornamelijk onder druk van Russische kooplieden om tegen de buitenlanders op te treden⁸⁴. De aandacht dient hier te worden gevestigd op de verboden voor buitenlanders om in het binnenland van Rusland handel te drijven (1649 en 1652)⁸⁵ en vooral de *Novotorgovyj Ustav* (Nieuw Handelsstatuut) van 1667⁸⁶.

Vier maanden na het verschijnen van de *Sobornoe Uloženie* verbood tsaar Aleksej Michajlovič bij oekaze Engelse kooplieden nog langer handel te drijven in het Russische binnenland⁸⁷. Samen met een al in 1646 onder druk van Russische kooplieden genomen besluit om de tolvrijheid voor buitenlanders op te heffen, betekende dit de doodsteek voor de *Muscovy Company* en de feitelijke beperking van de Engelse handelsactiviteiten in Archangel⁸⁸. In 1652 werd een verzoek van Lübeckse handelaars om hernieuwing van de hen door Boris Godunov in 1603 verleende tolvrijheid afgewezen⁸⁹. Op die manier werden de handelsmogelijkheden voor buitenlanders in Rusland beperkt tot de haven van Archangel en een aantal grenssteden. Binnenlandse handel was voorbehouden voor Russische handelaars. Handelsactiviteiten van buitenlanders in Moskou werden enkel bij uitzondering (bijvoorbeeld: een bilateraal akkoord met een vreemde mogendheid) toegelaten⁹⁰.

In 1653 werd een *Handelsstatuut (Torgovyj ustav)*⁹¹ ingevoerd, dat als voornaamste vernieuwingen de formalisering van het douanesysteem en de invoering van uniforme invoerrechten (*edinaja pošlina*) had. Het Handelsstatuut van 1653 bevatte de volgende bepalingen in verband met tolheffingen. Er werd een algemene heffing van 5 % op de verkoopprijs van alle

⁸⁰ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, p. 3; Solov'eva, Lapteva, *Privilegirovannoe kupečestvo Rossii*, pp. 5-6.

⁸¹ Demkin, *Zapadnoevropejskoe kupečestvo*, I, pp. 32-33; Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 90.

⁸² Solov'eva, Lapteva, *Privilegirovannoe kupečestvo Rossii*, pp. 5-6.

⁸³ Veluwenkamp, *Archangel*, pp. 107-108.

⁸⁴ Ibidem, pp. 107-108; Čulkov, *Istoričeskoe opisanie rossijskoj kommercii*, tom I, kn. 1, pp. 345-348; Arcadius Kahan, 'Entrepreneurship in the Early Development of Iron Manufacturing in Russia' // *Economic Development and Cultural Change*, 1962, Vol. 10, Nr. 4, pp. 399-400.

⁸⁵ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp.7-8.

⁸⁶ Ibidem, I, pp. 12-19. Voor de integrale tekst van het Nieuwe handelsstatuut, zie: *Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii. Pervaja Serija s 1649 po 12 dekabrja 1825 goda* (sost. Pod rukovodstvom M.M. Speranskogo) (verder: PSZ), Sanktpeterburg: [s.n.], 1830, 45 vol., vol. 1, Nr. 408, pp. 677-691. 7175/1665 [pro 1667] Aprelja 22. Novotorgovyj Ustav (verder: NU).

⁸⁷ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, p. 7. PSZ, T.I, Nr. 9. Veluwenkamp, *Archangel*, p. 107.

⁸⁸ Veluwenkamp, *Archangel*, p. 107.

⁸⁹ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp.7-8.

⁹⁰ Ibidem, I, p. 8.

⁹¹ PSZ, T.1, nr. 107, pp. 302-305: 7162/1653 Oktjabrja 25. *Imjannyj s bojarskim prigovorom. O vzimanii tamožennoj pošliny s tovarov v Moskve i v gorodax, s pokazaniem po skol'ku vzjato i s kakix tovarov.*

goederen en granen in Russische steden ingevoerd. Op die regel waren enkele uitzonderingen. Zo werd zout met een 10 % invoerheffing belast⁹² en bleven op bont en vis de oude voorschriften van toepassing⁹³. Export vanuit Archangel werd met slechts 2 % tol belast⁹⁴. Deze belastinghervormingen kunnen gedeeltelijk worden gelieerd aan het streven van de overheid om de suprematie van Archangel te verzekeren en zoveel mogelijk weerwerk te bieden tegen de Baltische route, die sinds het begin van de zeventiende eeuw onder de controle van Zweden stond⁹⁵. De invoering van het Handelsstatuut van 1653 betekende een belangrijke stap in de ontwikkeling van een moderne fiscale staat in Rusland⁹⁶. Hoewel de Moskovische overheid dus kennelijk in staat was om efficiëntieverhogende initiatieven te nemen, kwam ze er toch niet onderuit deze vernieuwingen met grote regelmaat af te zwakken met protectionistische maatregelen⁹⁷. Dit blijkt overvloedig uit het *Nieuwe Handelsstatuut (Novotorgovyj Ustav)* van 1667, dat werd gebaseerd op het Handelsstatuut van 1653 en waarin de rechtspositie van Russische en buitenlandse handelaren na aanhoudende druk van Russische handelaren op de tsaar uiteindelijk werd vastgelegd.

Het Nieuwe Handelsstatuut kwam tot stand als reactie op een verzoekschrift (*čelobit'e*) van Moskovische handelaars. Voor een groot gedeelte betekende het Nieuwe Handelsstatuut de bevestiging van al langer bestaande regels met betrekking tot de beperkte bewegingsvrijheid van buitenlandse handelaars (enkel Archangel en een aantal grenssteden) en tot het verbod op het voeren van detailhandel door buitenlanders. Echt nieuw waren enkel de aanzienlijke tolvorhogingen, die het voor buitenlandse handelaren bijzonder ongunstig maakten om in het binnenland zaken te doen⁹⁸. De basisheffing op Russische goederen die in de grenssteden te koop werden aangeboden bleef 5 % voor gewogen goederen en 4 % voor niet-gewogen goederen⁹⁹. De tarieven van 5 en 4 % golden ook voor door buitenlanders geïmporteerde en in Archangel te koop aangeboden goederen¹⁰⁰. Voor wijn en andere dranken golden daarentegen andere, minder voordelige heffingsvoorwaarden¹⁰¹. In tegenstelling tot het tolvrije transport naar Moskou en andere steden in het binnenland voor Russisch kooplieden¹⁰², werd dergelijk transport door buitenlandse kooplieden zwaar belast met 10 % van de verkoopprijs van het goed¹⁰³. Bovendien was het transport vanuit Archangel, Pskov en Novgorod naar het binnenland voorbehouden voor buitenlandse kooplieden in het bezit van een *žalovannaja gramota*¹⁰⁴. Russische goederen die door buitenlandse handelaars vanuit Archangel en andere grenssteden werden geëxporteerd, tenslotte, werden belast met een tol van 10 % op de verkoopprijs¹⁰⁵.

De invoering van het Nieuwe Handelsstatuut betekende overigens niet dat er geen buitenlanders meer in het Russische binnenland handel dreven. Zo stelt Veluwenkamp vast dat ook

⁹² Ibidem, p. 304.

⁹³ Ibidem, p. 304; Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 217.

⁹⁴ Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 217.

⁹⁵ Ibidem, p. 220.

⁹⁶ Ibidem, p. 217.

⁹⁷ Ibidem, p. 217.

⁹⁸ Veluwenkamp, *Archangel*, p. 108; Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp. 12-16.

⁹⁹ PSZ, NU, nr. 12; Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp. 12-16; Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 223.

¹⁰⁰ PSZ, NU, nr. 47, 48.

¹⁰¹ Ibidem, nr. 51; 53.

¹⁰² Ibidem, nr. 16; 18.

¹⁰³ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp. 12-16; Kotilaine, *Russia's foreign trade*, p. 223.

¹⁰⁴ PSZ, NU, nr. 56; Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, p. 16.

¹⁰⁵ PSZ, NU, nr. 66; Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, p. 16.

na 1667 houders van een *žalovannaja gramota* in het Russische binnenland zaken bleven doen en dat in de jaren 80 en 90 van de zeventiende eeuw aan verschillende buitenlandse kooplieden een dergelijke handelsvergunning werd verstrekt¹⁰⁶. “Bovendien bleven de autoriteiten in Archangel ook na 1667 aan buitenlanders die geen *žalovannaja gramota* hadden, passen geven voor de reis naar het binnenland en toestemming verlenen hun goederen daar te verkopen”, zo merkt Veluwenkamp op¹⁰⁷. De wetgeving van het Nieuwe Handelsstatuut was met andere woorden niet waterdicht.

Het Nieuwe Handelsstatuut en de voortdurende afwijkingen ervan zijn bij uitstek een bewijs voor het proces van natievorming, dat in de tweede helft van de zeventiende eeuw op gang kwam in Rusland. Het Nieuwe Handelsstatuut kan worden beschouwd als een gedeeltelijk falende poging om via extreem protectionistische maatregelen de Russische koopmansstand te bevoordelen, maar tegelijk moet het statuut ook worden gezien als een nieuwe, aan evoluties in de rest van Europa verwante stap in de creatie en bevordering van regelmatige handelscontacten.

§ 3 Teer, potas, juchten en hout

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw waren de voornaamste producten in de exportbundel van Archangel teer, potas, juchten en in mindere mate hout¹⁰⁸. Daarnaast valt de daling van het aandeel pelzen op, traditioneel één van de meest populaire Moskovische exportproducten. Ook het verdwijnen van de zijde-export ten gunste van de toen nog Zweedse haven Narva in 1688 is opvallend en bewijst het succes van de Zweedse *Derivationspolitik*, die als bedoeling had de Russische export vanuit Archangel te verleggen naar de Zweedse havens Nyen en Narva. Voor meer gedetailleerde informatie over de hoeveelheid ge-exporteerde goederen moeten we een beroep doen op het werk van Kotilaine.

Jammer genoeg is voor de laatste decennia van de zeventiende eeuw bijzonder weinig statistisch materiaal voorhanden over de scheepvaart en handel op Archangel. Gegevens over de samenstelling en waarde van import en export via Archangel zijn sporadisch bewaard gebleven¹⁰⁹ en laten slechts in beperkte mate toe een bepaalde lijn te zien in de ontwikkeling van de haven en haar hinterland¹¹⁰. Volledige lijsten van de export vanuit Archangel zijn er slechts voor vier jaren van de hele zeventiende eeuw, nl. ca. 1642, ca. 1653, 1655 en ca. 1673. Voor de laatste 30 jaren vóór de stichting van Sint-Petersburg zijn er met andere woorden geen volledige gegevens beschikbaar. Noodgedwongen doen historici daarom een beroep op gegevens over afzonderlijke goederen, die net iets beter bewaard zijn gebleven, maar hoe dan ook slechts een beperkt inzicht geven in de evolutie die Archangel in de laatste decennia van de zeventiende eeuw doormaakte. Over exportgoederen zoals talk, hennep, vlas, lijnzaad, kaviaar, zijde en rabarber zijn geen exacte gegevens beschikbaar. De meeste van deze goederen, op zijde na, speelden dan ook geen voorname rol in de ontwikkeling van de haven van Archangel op het einde van de zeventiende eeuw.

In de laatste decennia van de zeventiende eeuw werd de export van hout voor de scheeps-

¹⁰⁶ Veluwenkamp, *Archangel*, p. 111.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 111.

¹⁰⁸ Kotilaine, *Russia's foreign trade*, pp. 248-249; 253.

¹⁰⁹ Ibidem, pp. 243-244.

¹¹⁰ Een zeer verdienstelijke poging om de ontwikkeling van de buitenlandse handel op Archangel te beschrijven, is: Kotilaine, *Russia's foreign trade*, pp. 234-293. Echter moet hier worden opgemerkt dat Kotilaine af en toe de neiging heeft om gegevens over ver uit elkaar liggende jaren of periodes met elkaar te vergelijken, zonder dat daarbij voldoende rekening wordt gehouden met het continu aan fluctuaties onderhevige karakter van alle handel.

bouw (waartoe ook masten behoorden) één van de handelsactiviteiten die door middel van periodieke afkoop aan bepaalde handelaars werd toevertrouwd. Hoewel er verspreid enkele indicaties van export van hout uit Archangel in de eerste helft van de zeventiende eeuw be- waard zijn gebleven¹¹¹, is het pas in de laatste decennia van de zeventiende eeuw dat de houtexport aan belang wint. Nadat de overheid de export in 1668 had uitbesteed aan een partnerschap onder leiding van de Hamburgse koopman Peter Marselis¹¹² kreeg de houtex- port snel een regelmatig karakter¹¹³. Van Marselis' partnerschap maakte ook de Nederlandse koopman Hendrick Thesingh deel uit¹¹⁴. In de tweede helft van de jaren 1670 werd de hout- export gecoördineerd door Muller en vanaf 1680 ging de export over in de handen van Hein- rich Butenant¹¹⁵. Ook na Marselis, Muller en Butenant deelden Nederlandse ondernemers in de rechten op deze export: Hendrick Thesinghs zaken werden na zijn overlijden verder waar- genomen door zijn vrouw Anna (vanaf 1680) en nog later (vanaf 1690) door zijn zoon Egbert. Nadat de afkoop (*otkup*) van Andrej Butenant was afgelopen, werd in 1691 de *otkup* voor een periode van vijf jaar verleend aan de Nederlander Daniël Artman (Hartman)¹¹⁶ volgens in oekaze vastgelegde voorwaarden¹¹⁷. In 1698 werd deze *otkup* voor een periode van tien jaar verlengd, waarna in 1712 het privilege op de export van hout voor drie jaar aan de Russische koopman Raguzinskij werd verleend¹¹⁸. Nederlandse handelaars waren daarnaast ook veruit de voornaamste afnemers van potas en teer (*smol'čug*)¹¹⁹. Bekende transacties door Neder- landse handelaars gaan terug tot de vroege jaren 1650, toen deze producten nog maar net in opkomst waren.

De toenemende export van teer, juchten, potas en houtproducten (vooral masten) wijst op een fundamentele verandering. In tegenstelling tot de eerste helft van de zeventiende eeuw werden nu bewerkte producten of halffabricaten geëxporteerd, zij het nog steeds op een re- latief bescheiden niveau. Ook de export van houtproducten voor de scheepvaart kon in deze optiek worden begrepen als een vorm van proto-industrialisatie, waarbij de Russische over- heid extra belastinginkomsten wist te genereren door niet langer toe te laten onbewerkte goederen te exporteren. Tekenend is in dit opzicht een oekaze uit 1696 waarin het toltarief voor onbewerkte en ruwe huiden (*syrye i nedelannye koži*) wordt gelijkgesteld met het in 1687 voor juchten (*jufti*) vastgestelde tarief van vier roebel per poed omdat "door de lagere tollen een grote hoeveelheid onbewerkte en ruwe huiden werd geëxporteerd, waardoor de export van juchten in verval was gekomen en de douane-inkomsten waren gedaald"¹²⁰.

Hoewel het beschikbare bronnenmateriaal voor de studie van de import van goederen in Ar- changel in de zeventiende eeuw zo mogelijk nog kleiner is dan voor de export in dezelfde pe- riode¹²¹, is Kotilaine er toch in geslaagd ook hier een beeld van te schetsen. De importgoede- ren zijn onder te verdelen in vier categorieën die bij de overheid, de Kerk en de toplaag van de toenmalige Moskovische samenleving het meest gegeerd waren. Deze categorieën zijn

¹¹¹ Ibidem, pp. 181; 243; 249; 252.

¹¹² Ibidem, p. 19.

¹¹³ Ibidem, p. 252.

¹¹⁴ Ibidem, p. 89.

¹¹⁵ Ibidem, p. 252.

¹¹⁶ Ibidem, p. 89.

¹¹⁷ Čulkov, *Istoričeskoe opisanie rossijskoj kommercii*, tom I, kn. 1, p. 421; Semenov, *Izuchenie istoričeskikh svedenii*, I, p. 61.

¹¹⁸ Semenov, *Izuchenie istoričeskikh svedenii*, I, p. 61.

¹¹⁹ Kotilaine, *Russia's foreign trade*, pp. 263-264.

¹²⁰ Čulkov, *Istoričeskoe opisanie rossijskoj kommercii*, tom I, kn. 1, pp. 416-417; 426.

¹²¹ Kotilaine, *Russia's foreign trade*, pp. 268-269.

valuta en edele metalen, niet-edele metalen, strategische goederen en consumptiegoederen¹²². Voor ons onderzoek zijn vooral de strategische goederen van belang, en met name de import van wapens aan het einde van de zeventiende eeuw. Het waren namelijk vooraanstaande West-Europese, lees: Nederlandse, kooplieden die deze import voor hun rekening namen. In de jaren 1680 en vooral 1690 – een tijd van Oorlog tegen het Ottomaanse Rijk én van voorbereiding op wat de Grote Noordse Oorlog zou worden – wisten Nederlandse kooplieden hun invloedrijke positie optimaal uit te buiten¹²³.

In 1695 werd een eerste aanzet gegeven tot de toelating en monopolisering van de tabaksimport. In dat jaar werd aan twee Schotten in dienst bij de tsaar – Generaal Patrick Gordon en Jacob Bruce – een beperkt privilege verleend op de import van tabak. Jacob Bruce gaf zijn privilege door aan de Nederlander Thomas von de Bracht (ook wel Fadenbracht genoemd in Rusland en Fathomrecht of Fadomrecht in Engeland), die toelating had om tabak te importeren via Archangel en deze te verkopen in Archangel en in de buitenlandse wijken rond Moskou¹²⁴. In februari 1697 werd de verkoop en consumptie van tabak in Rusland vrij toegelaten en bijna tegelijk werd een nieuwe fase in de monopolisering van de tabakshandel in Rusland ingeluid. In april 1697 werd door de overheid een distributiesysteem opgezet dat vanaf 1698 het monopolie zou verlenen aan de hoogste bieder. Het geheel stond onder controle van de *Preobraženskij Prikaz*¹²⁵.

In 1699 werden enkele maatregelen genomen die de participatie van Russische handelaars in de export vanuit Archangel moesten bevorderen. Russische handelaars die zelf of via bemiddelaars (*prikaščiki*) hun goederen naar het buitenland exporteerden, kregen ten opzichte van buitenlandse handelaren een korting van 5% op stukgoederen (*vesčie tovary*) en van 6% op bulkgoederen (*nevesčie tovary*)¹²⁶. Met deze maatregel werd een driedubbel doel nagestreefd: vermeerdering van de handel via Archangel, verhoogde participatie van de Russische koopmansstand in deze handel en verbeterde voorwaarden voor de ontwikkeling van een eigen, Russische handelsvloot.

---

¹²² Ibidem, pp. 271-278.

¹²³ Ibidem, pp. 276-277.

¹²⁴ Price, 'The Tobacco Adventure to Russia', pp. 19-20.

¹²⁵ Ibidem, pp. 20-23.

¹²⁶ Semenov, *Izuchenie istoricheskikh svedenii*, I, pp. 51-53.